

KS. GRZEGORZ SOKOŁOWSKI

 <https://orcid.org/0000-0001-8284-9830>

Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu

Fundacja Obserwatorium Społeczne we Wrocławiu

e-mail: grzegorz.sokolowski@pwt.wroc.pl

WOLNOŚĆ RELIGIJNA – WRODZONE PRAWO CZY PRZYWILEJ WŁADZY?

Abstrakt: W godności ludzkiej istnieje fundament wolności religijnej. Godność człowieka jest potwierdzona zarówno w dokumentach na płaszczyźnie prawa międzynarodowego i porządku prawnego państw, jak i w nauczaniu Kościoła katolickiego. Kluczowym elementem godności człowieka jest wolność rozumiana zarówno jako wykluczenie przymusu zewnętrznego (wolność „od”) oraz wolność „do” poszukiwania prawdy, dobra i innych wartości wyższych związanych ze światopoglądem i religią. W tym kontekście należy umieścić wolność religijną i związaną z nią wolność sumienia. Zadaniem społeczności politycznej jest stanie na straży wolności religijnej. W ciągu wieków różnie rozumiano angażowanie się władzy politycznej w wyznawanie wiary przez poddanych. Obecnie dążenie do neutralności światopoglądowej państwa to danie możliwości praktykowania i wyznawania każdej religii, a nie eliminowanie religijności z przestrzeni publicznej.

Słowa kluczowe: wolność religijna, wolność sumienia, godność człowieka, neutralność światopoglądowa państwa, relacje państwo-Kościół.

Abstract: There is a foundation of religious freedom in human dignity. Human dignity is confirmed both in documents on the level of international

KS. GRZEGORZ SOKOŁOWSKI – dr hab., prof. PWT we Wrocławiu; kierownik Katedry Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Religii; Prezes Zarządu Fundacji Obserwatorium Społeczne we Wrocławiu, redaktor naczelny miesięcznika katolickiego „Nowe Życie”; współpracuje z Osservatorio Internazionale Card. Van Thuân sulla Dottrina Sociale della Chiesa; Członek Rady Naukowej Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego i Rady Naukowej czasopisma „Społeczeństwo. Studia, prace badawcze i dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła”.

law and the legal order of states, and in the teaching of the Catholic Church. The key element of human dignity is freedom understood both as the exclusion of external compulsion (freedom „from”) and the freedom „to” seek truth, good and other higher values related to the worldview and religion. Religious freedom and the related freedom of conscience must be placed in this context. The task of the political community is to uphold religious freedom. Over the centuries, the involvement of the political authority in professing the faith by subjects was differently understood. Currently, the pursuit of the state’s ideological neutrality means that every religion can be practiced and professed, and not eliminated from the public space.

Key words: religious freedom, freedom of conscience, human dignity, world view neutrality of the state, relations between the state and the Church.

Wolność religijna to prawo osoby ludzkiej i wspólnoty osób do kierowania się głosem własnego sumienia w wyznawaniu jakiejś religii lub niewyznawaniu żadnej. W konsekwencji poszczególne osoby czy wspólnoty posiadają prawo do publicznego praktykowania wyznawanej wiary. Z uwagi na społeczną naturę człowieka, jak i religii, wyznawanie religii wiąże się z istnieniem wspólnoty religijnej. Praktykowanie wolności religijnej nie może dokonywać się w sposób podważający wolności innych osób¹.

Fundament prawa do wolności religijnej istnieje w niezbywalnej godności osoby ludzkiej. Człowiek posiada intelekt, wolność, sumienie i jest czuły na najwyższe wartości, czyli przerasta całą rzeczywistość i jest zdolny do panowania nad sobą i nad światem. Godność osobowa człowieka jest przyrodzona i powszechna, czyli jest wewnętrzną właściwością przysługującą każdemu, bez różnicy, człowiekowi. Jest ona nienabywalna i niezbywalna, co oznacza, że nie jest ona skutkiem jakichkolwiek działań i okoliczności oraz nie można się jej w żaden sposób wyzbyć samemu, jak również nie może być przez kogokolwiek odebrana. Ludzie mimo różnic są ze sobą równi w posiadanej godności. Źródłami godności człowieka są rozumność (rozum) i wolność, będące podstawą odpowiedzialności, wewnętrznej autonomii, samoposiadania i samoopanowania².

¹ Por. Sobór Watykański II, Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae* (DWR), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, nr 1–2.

² Por. *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2005, n. 132–134; J. Majka, *Etyka społeczna i polityczna*, Warszawa 1993, s. 15–29.

Przyrodzone prawo a przywilej władzy

Godność człowieka jest potwierdzona w dokumentach zarówno na płaszczyźnie prawa i deklaracji międzynarodowych, a także w nauczaniu Kościoła katolickiego. To potwierdzenie odnajdujemy m.in. w „Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka”³ uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1948 r.

Człowiek będący istotą rozumną jest z natury swojej wolny. Podstawowym wymiarem wolności jest możliwość podejmowania decyzji, wyborów, określonego działania. Człowiek może swobodnie osądzić, czy cel przez niego poznany i uznany przyjąć czy też odrzucić. Staje się zatem panem swoich czynów. Wolność wyklucza zewnętrzne uzależnienia czy przymus (wolność „od”), jak również oznacza wewnętrzną wolność „do” poszukiwania prawdy, dobra oraz innych wartości wyższych, związanych ze światopoglądem i religią. Prawo do wolności stanowi uprawnienie osoby, by nie ograniczały jej warunki zewnętrzne, co staje się ograniczeniem rozwoju osobowego. To ograniczenie nie jest absolutne, chodzi bowiem o brak ograniczeń w realizacji dobra, w dążeniu do udoskonalenia i rozwoju osoby. Jest to właśnie afirmowanie wolności do dobra, realizacji celów odpowiadających naturze ludzkiej, wzrostu w człowieczeństwie. W obszar ten wpisuje się wolność w wyznawaniu religii⁴.

Zobowiązaniem władzy jest zagwarantowanie każdemu prawa do wolności religijnej w życiu społecznym. Wolność religijna znajduje swoje potwierdzenie w stanowionym prawodawstwie polskim. Podstawowy akt prawny, jakim jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. potwierdza ją w artykule 25: „Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym”. Z kolei artykuł 53 Konstytucji, wyliczając katalog uprawnień związanych z wolnością religijną, stwierdza, że „1) Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii; 2) Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie

³ Art. 1 „Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka” mówi: „Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem swej godności i swych praw. Są oni obdarzeni rozumem i sumieniem i powinni postępować wobec innych w duchu braterstwa”.

⁴ Por. Majka, *Etyka społeczna i polityczna*, s. 35–38.

i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują; 3) Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem; 4) Religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób; 5) Wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób; 6) Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych; 7) Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania⁵.

Z wolnością religijną wiąże się ściśle wolność sumienia. Jest ona gwarantowana w Konstytucji RP jako najważniejsze i podstawowe prawo wolnościowe. Wolność sumienia nie jest w niej zdefiniowana. Jest to postawa wewnętrzna człowieka. Nie może on być zmuszany do postępowania wbrew sumieniu. To właśnie wolność sumienia gwarantuje jednostce niezależność w prezentowaniu swoich przekonań. Władza publiczna nie ma prawa domagać się ujawnienia przez obywateli swojego światopoglądu czy wyznawanej religii. Nie można również utrudniać człowiekowi działania zgodnie z sumieniem, dotyczy to zwłaszcza obszaru związanego z religijnością. Dokonuje on wyborów zgodnie z wyznawanym przez siebie systemem wartości⁶.

Prawo do wolności religijnej wiąże się z wieloma prawami wolnościowymi. Zasadniczą płaszczyzną jest w tym względzie rodzina. Można śmiało określić, iż jest ona podmiotem wolności religijnej. Światopogląd i przekonania religijne rodziców, którzy są pierwszymi i głównymi wychowawcami dzieci powinny być respektowane przez państwo oraz instytucję wspomagającą wychowanie, jaką jest szkoła. W imię zasady pomocniczości obowiązkiem państwa jest wspomaganie rodziny w edukacji, jednak ta subsydiarna pomoc, pod pretekstem neutralności światopoglądowej, nie może naruszać jej prawa do religijnego wychowania potomstwa⁷.

⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. nr 78, poz. 483.

⁶ Por. S. Cebula, *Prawa i wolności religijne we współczesnej Polsce*, Kraków 2011, s. 29–30.

⁷ Por. DWR, n. 5; H. Skorowski, *Wolność*, w: *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego*, red. A. Zwoliński, Radom 2005, s. 582–583.

Respektowanie wolności religijnej w życiu społecznym przejawia się uznaniem przez państwo podmiotowości prawnej wspólnot konfesyjnych. Ich autonomiczne funkcjonowanie wymaga m.in. uznania prawa do kultu publicznego, budowy obiektów sakralnych, kształcenia duchownych, dostępu do środków masowego przekazu, tworzenia stowarzyszeń religijnych, umożliwienia prowadzenia działalności edukacyjnej, charytatywnej i kulturalnej.

Wolność religijna i wolność sumienia, jako podstawowe prawa człowieka, powinny być przez państwo gwarantowane i egzekwowane. Państwo, w imię poszanowania godności człowieka, jest zobowiązane do stania na straży poszanowania wolności religijnej. Zatem społeczność polityczna ma obowiązek pomagania obywatelom i społecznościom religijnym w wypełnianiu ich zadań, nie może swoimi decyzjami prawnymi i działaniami administracyjno-porządkowymi utrudniać ich funkcjonowania. Realizacja dobra wspólnego zakłada również poszanowanie przez władzę państwową praw związanych z wolnością sumienia⁸. Akcentuje to Katechizm Kościoła katolickiego: „W imię dobra wspólnego władze publiczne są zobowiązane do poszanowania podstawowych i niezbywalnych praw osoby ludzkiej. Społeczność powinna umożliwić każdemu ze swych członków urzeczywistnienie swego powołania. W szczególności dobro wspólne polega na korzystaniu ze swobód naturalnych niezbędnych do rozwoju powołania ludzkiego; są nimi: «prawo... do postępowania według słusznej normy własnego sumienia, do ochrony życia prywatnego oraz do sprawiedliwej wolności, także w dziedzinie religijnej»” (por. KDK, n. 26)⁹.

Sobór Watykański II, uznając autonomię Kościoła i państwa¹⁰, zachęca do ich współpracy. Kościół nie utożsamia się z jakąkolwiek wspólnotą polityczną czy systemem kształtującym społeczność polityczną. Jednak, z racji służby tym samym osobom i społecznościom widzi konieczność współdziałania. To współdziałanie jest nieodzowne także dla władzy państwowej, gdyż ta nie jest kompetentna w realizacji transcendentnego charakteru osoby ludzkiej. Człowiek żyjący w doczesności posiada pragnienie wychylenia poza doczesność, co znajduje odzwierciedlenie w jego religijności. Ponadto Kościół „oparty w swoich podstawach na miłości Zbawiciela przyczynia się

⁸ Por. DWR, n. 6.

⁹ KKK, n. 1907.

¹⁰ Por. Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, n. 76.

do tego, by w granicach narodu i między narodami szerzej krzewiła się sprawiedliwość i miłość”¹¹.

Pojawiający się postulat państwa świeckiego nie może stanowić podstawy usuwania religii, jej prawd, symboli i wartości z przestrzeni publicznej. Państwo neutralne nie powinno ingerować w działalność wspólnot religijnych ani preferować żadnej opcji światopoglądowej czy konfesyjnej. Neutralność światopoglądowa państwa to możliwość praktykowania i wyznawania każdej religii. Wiara jest określana jako sprawa prywatna tylko w tym sensie, że nikt nie jest w stanie zastąpić człowieka w jego kontakcie z Absolutem. W tych poszukiwaniach konieczna jest wewnętrzna wolność. Jan Paweł II podczas pielgrzymki do Polski w 1991 r. mówił w Lubaczowie: „postulat neutralności światopoglądowej jest słuszny głównie w tym zakresie, że państwo powinno chronić wolność sumienia i wyznania wszystkich swoich obywateli, niezależnie od tego, jaką religię lub światopogląd oni wyznają. Ale postulat, ażeby do życia społecznego i państwowego w żaden sposób nie dopuszczać wymiaru świętości, jest postulatem ateizowania państwa i życia społecznego i niewiele ma wspólnego ze światopoglądową neutralnością”¹². Zakazanie publicznego praktykowania religii jest redukcjonistycznym podejściem do człowieka, gdyż eliminuje się z jego życia wymiar wertykalny, czyli odniesienie się do Absolutu.

Aspekt teologiczno-historyczny

Jezus Chrystus w podczas swojej publicznej działalności wzywał do wolnej odpowiedzi postawą wiary na głoszoną przez niego Ewangelię. Dostrzec to można zwłaszcza w nakazie misyjnym kierowanym do uczniów a dotyczącym nieograniczonego przestrzenią głoszenia Ewangelii i udzielania chrztu. W pierwszych wiekach istnienia chrześcijaństwo było prześladowane zarówno przez pogan, jak i przez żydów. Po tzw. przełomie konstantyńskim, na mocy Edyktu Mediolańskiego z 313 r. chrześcijaństwo uzyskało wolność religijną¹³. Do średniowiecza uznawano, że decyzja wyznawanej wiary nie

¹¹ Tamże.

¹² Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św.*, Lubaczów, 3 VI 1991, w: tenże, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia i homilie*, Kraków 2005, s. 598.

¹³ Aspekt wolności religijnej w związku z tzw. Edyktem Mediolańskim omówił szerzej: Z. Jaworski, *Wolność religijna według edyktu mediolańskiego – w 1700 rocznicę wydania*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”, 9(2014), nr 11(1), s. 17–29. Na historyczne uwarunkowania wydania

może być dokonana pod jakimkolwiek przymusem, dlatego, szanując wolność sumienia, zezwalano niechrześcijanom (żydzi, muzułmanie) na wolne praktykowanie ich religii.

Nie można jednak pominąć drugiego niezwykle istotnego wydarzenia dla dalszego kształtowania się i wręcz religijnej hegemonii chrześcijaństwa w starożytnym imperium rzymskim. Było nim wprowadzanie reform odnawiających i nadających z założenia nowy dynamizm procesom politycznym i społecznym przez cesarza Teodozjusza I Wielkiego (347–395)¹⁴. Po przejęciu władzy wpraw na wschodzie, a następnie w całym imperium, zaczął on wydawać edykty dotyczące kultu religijnego w państwie. Pierwszy tego typu akt prawny pt. *De Fide catholica* datowany na 27 lutego 380 r. wskazał na cele, jakie przyświecać miały działaniom władz w kwestiach religijnych: „Pragniemy, aby wszystkie ludy, którymi kieruje rząd naszej łaskawości, wyznawały religię, którą jak wierzymy, przekazał Rzymianom św. Piotr apostoł i która aż dotąd się utrzymywała, którą zachował papież Damazy i Piotr biskup Aleksandrii. Nakazujemy, aby ci, którzy wyznają tę wiarę, przyjęli nazwę chrześcijan-katolików”¹⁵. Kolejny został wydany w 381 r. i dotyczył uznania udziału w ofiarach wróżebnych jako świętokradztwo. Dalsze normy prawne dotyczyły zamykania świątyń pogańskich, oraz uznanie typu kultu za przestępstwa. W 398 r. zniesiono wszelkie przywileje dla religii pogańskich a urzędy kapłanów zostały nie tylko zlikwidowane, ale również oznaczone jako przestępcze¹⁶. Powyższe działania – co trzeba podkreślić – nie były podyktowane wpływem instytucji kościelnych, ale wynikały bezpośrednio z koncepcji jedności państwa i religii, jako czynnika jednoczącego imperium, oraz realizowanej koncepcji politycznej cesarza. Stąd należy rozgraniczyć działania Kościoła, od tych podejmowanych przez ówczesne czynniki świeckich władz państwowych.

Nieco inna sytuacja, choć również wiążąca racje państwowe i kościelne, dotyczyła przymusu religijnego, jaki w okresie średniowiecza podejmowano wobec heretyków, a herezje i nowe ruchy religijne, szczególnie krytyczne wobec Kościoła katolickiego, zwalczano jako godzące w jedność państwa

tego przywileju zwrócił uwagę: B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 1: *Starożytność chrześcijańska*, Lublin 2001, s. 104–107; J. Śrutwa, *Edykt Mediolański*, w: *Encyklopedia katolicka* (EK), t. 4, red. R. Łukaszyk, Lublin 1985, kol. 666.

¹⁴ A. Kołtunowska, *Teodozjusz Wielki*, w: EK, t. 19, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 637–638.

¹⁵ Cyt. za: Kumor, *Historia Kościoła*, t. 1, s. 115.

¹⁶ Szerzej na ten temat zob. tamże, s. 114–115.

i Kościoła (inkwizycja). W tym przypadku należy jednak dokonać podstawowego rozróżnienia kompetencji jakie łączone były z działalnością trybunałów inkwizycyjnych. W historiografii związanej z omawianym zagadnieniem występują dwa pojęcia techniczne, które wskazują na zaangażowanie zarówno instytucji kościelnych – ramię duchowne (łac. *bracchium spiritualae*), jak i państwowych, świeckich – ramię świeckie (łac. *bracchium saeculare*). Pierwsze z nich koncentrowało się na intelektualnym i duchowym przekonywaniu do popełnionych błędów heretyckich nauk i wyrzeczeniu się ich poprzez akt pokuty i nawrócenia. Ramię świeckie zaś kładło akcent na fakt łamania prawa i zdrady stanu poprzez zwalczanie przez heretyków religii władcy danego państwa, którego władza, jak i tożsamość, oparta była na wierze chrześcijańskiej, oraz na uporczywym odmawianiu zmiany swojego stanu religijnego w toku procesu kościelnego, gdy inkwizytor nie mając już możliwości przekonania, oddawał sprawę w ręce świeckiego wymiaru sprawiedliwości¹⁷.

Najbardziej poważnym i tragicznym w skutkach dla chrześcijańskiej cywilizacji europejskiej była z pewnością Reformacja zapoczątkowana przez dr. Marcina Lutra symbolicznym wywieszeniem 95 tez na drzwiach katedry w Wittenberdze 31 października 1517 r.¹⁸ Nie ulega wątpliwości, iż wolności religijnej sprzeciwiały się wynikające z tego faktu prześladowania i wojny religijne, szczególnie najkrwawsza i niezwykle niszczycielska w skutkach wojna 30-letnia (1618–1648), oraz podejmowane w okresie kontrreformacji działania zwalczające wszystkie możliwe praktyki konfesyjne różnych ruchów reformatorskich¹⁹. Działania te, mające wszelkie przejawy prześlado-

¹⁷ Skomplikowana tematyka inkwizycji i jej działań w okresie średniowiecza doczekała się szerokiej bibliografii i literatury, zob. F. Cardini, M. Montesano, *Historia Inkwizycji*, Kraków 2008; *Księga Inkwizycji. Podręcznik napisany przez Bernarda Gui*, red. P. Seifert, M. Pawlik, J. Zychowicz, Kraków 2006; J.P. Dediu, *Inkwizycja*, Wrocław 1993; G. Ryś, *Inkwizycja*, Kraków 1998; R. Konik, *W obronie Świętej inkwizycji*, Wrocław 2004; P. Kras, *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem. System inkwizycyjny w średniowiecznej Europie*, Lublin 2006; *Inkwizycja Papieska w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. P. Kras, Kraków 2010; M. Lambert, *Średniowieczne Herezje. Od reformy gregoriańskiej po Reformację*, Gdańsk – Warszawa 2002; J. Oberdte, *Heretycy i inkwizycja w średniowieczu*, Kraków 2010.

¹⁸ Współczesną teologiczną refleksję na temat odpustów i ich krytyki w ocenie Marcina Lutra przeprowadził: B. Ferdek, *O odpustach 500 lat później. Ekumeniczna lektura 95 tez ks. dr. Marcina Lutra*, Wrocław 2017.

¹⁹ Dzieje reformacji, oraz głównych reformatorów w syntetyczny sposób przedstawił: R. Decot, *Mała historia reformacji w Niemczech*, Kraków 2007. Szerzej na temat reformacji i kontrreformacji zob. B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 5: *Czasy nowożytne. Rozłam w chrześci-*

wań, często bardzo krwawych próbowano oprzeć międzynarodową zasadę wypracowaną podczas sejmku w Augsburgu. Zawarty 25 września 1555 r. pokój religijny opierał się na kilku punktach. Po pierwsze w Niemczech urzędowo uznano wyznanie luterzańskie obok katolickiego. Po drugie, co jest najistotniejsze z punktu widzenia niniejszej refleksji i tematu, wolność religijna została przyznana księżętom i miastom, czyli tzw. Stanom Rzeszy, które miały same decydować o wyznawanej religii. W celu swobody życia religijnego, obywatele, którzy nie chcieli przyjąć konfesji swojego pana mogli po dokonaniu sprzedaży swoich dóbr opuścić swoje państwo²⁰. Było to słynna zasada *cuius regio eius religio*. W praktyce jednak wykorzystano ją do bezpośredniego i siłowego zaprowadzania porządków religijnych na obszarach kontrolowanych zarówno przez protestantów, jak i katolików. Trzeba bowiem dodać, że nie chodziło tu o żadną tolerancję religijną ani o wolność religijną, gdyż nie chciały tego żadne Stany²¹. Był to jednak sposób na uspokojenie sytuacji i zmniejszenie napięcia społecznego w Europie.

Do nauczania Kościoła termin „wolność religijna” wprowadził Leon XIII²², który w encyklice *Libertas praestantissimum* (20 VI 1888) potępił jej fałszywe (odrzucające prawo Boże) rozumienie, łączące ją ze swobodą i swawolą umożliwiającą również czynienie zła. Przestrzegał przed myleniem tolerancji religijnej z relatywizmem odnoszącym się do spraw wiary i moralności. W encyklice *Immortale Dei* (1 XI 1885), przyjmując paternalistyczny charakter władzy państwowej, papież uznał wolność za niezbywalne prawo ludzkiej natury. Jest ono jednak możliwe do zachowania tylko przez związek państwa z Kościołem katolickim i prawem moralnym. Przestrzegał przed

jaństwie zachodnim, Lublin 2002; J. Umiński, *Historia Kościoła*, t. 2, Opole 1960, s. 6–163. Odpowiedzią na powszechną krytykę Kościoła katolickiego i jego działań ze strony rozporozdzielonych ruchów protestanckich był Sobór Trydencki obradujący z przerwami w latach 1545–1563 i jego reformy, które w wielu wymiarach obowiązują do dnia dzisiejszego. Zob. *Dokumenty soborów powszechnych*, t. 4: (1511–1870) *Lateran V, Trydent, Watykan I*, oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 183–867; J.W. O'Malley, *Trydent. Co się zdarzyło podczas soboru*, Kraków 2014.

²⁰ Kumor, *Historia Kościoła*, t. 5, s. 65.

²¹ Decot, *Mała historia reformacji w Niemczech*, s. 105.

²² Papież w latach 1878–1903. Cechą charakterystyczną jego pontyfikatu było podjęcie trudu pogodzenia tradycyjnego nauczania Kościoła z dynamicznie rozwijającą się współczesnością i nowymi prądami myślowymi. Był również otwarty na dialog między Kościołem a społeczeństwem. Szerzej zob. J.N.D. Kelly, *Encyklopedia papieży*, Warszawa 2006, s. 435–438; Z. Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków 1775–1978*, Warszawa 1983, s. 124–147; M. Chaberek, *Papieże wobec problemów teologicznych XIX wieku*, Lublin 2009, s. 123–175.

nadużywaniem wolności, mimo że jest ona istotnym elementem doskonałości człowieka. Natomiast w encyklice *Longinqua oceani* (6 I 1895) Leon XIII wskazywał na możliwość tolerowania innych religii, mimo iż są uznawane za złe i błędne, ze względu na dobro wspólne. Papież odrzucał jednak powszechnie istniejący w Stanach Zjednoczonych model wolności religijnej, który rezygnował z popierania jakiegось wyznania.

Pius XI²³ w odpowiedzi na komunizm, narodowy socjalizm i faszyzm odrzucił deifikację państwa. Upomniął się o prawa należne każdemu człowiekowi i gwarancje ze strony państwa. Szczególną aktywność na tym polu w sytuacji zagrożenia nie tylko pokoju na świecie, ale wprost zniszczenia zachodniej cywilizacji opartej na chrześcijaństwie wykazał poprzez publikację encyklik: *Mit brennender Sorge* (14 III 1937) – o położeniu Kościoła w Rzeszy niemieckiej, *Divini Redemptoris* (19 III 1937) – przeciwko komunistycznemu ateizmowi, *Firmissimam constantiam* (28 III 1937) – o położeniu katolików w Meksyku²⁴.

Dla Piusa XII²⁵ osoba ludzka była podmiotem, fundamentem oraz celem życia społecznego i politycznego. Domagał się dla niej wolności religijnej. Po II wojnie światowej, gdy rodził się nowy świat, papież zdawał sobie

²³ Papież w latach 1922–1939. Swój pontyfikat rozpoczął od tradycyjnego błogosławieństwa *Urbi et orbi* z logii bazyliki św. Piotra na Watykanie, co miało symbolizować pokojowe nastawienie głowy Kościoła wobec władz państwa włoskiego. Charakter jego rządów określała wybrana przez siebie dewiza papieska: *Pax Christi in regno Christi*, co miało oznaczać wspólne działanie Kościoła i religii w społeczeństwie i dla społeczeństwa, a nie jak często bywało w tym okresie separowanie się od społeczeństwa i nierozumienie współczesnych potrzeb. Uważał także, że dzięki wyrzeczeniu się dawnych form instytucjonalnych nowe chrześcijaństwo (królestwo Chrystusowe) będzie wspierało odrodzenie duchowe we współczesnym świecie, dzięki nowoczesnym metodom przede wszystkim komunikacji. Szerzej zob. Kelly, *Encyklopedia papieży*, s. 443–446; A. Sochaj, *Dewizy papieży XX i XXI wieku*, Kraków 2017, s. 41–42; E. Kozerska, *Państwo i społeczeństwo w poglądach Piusa XI*, Warszawa 2005.

²⁴ Szerzej na ten temat zob. M. Piela, *Wielkanoc „trzech encyklik” (1937)*, w: *Servus Sanctae Hedvigis Fidelis. Księga dedykowana księdzu Antoniemu Kielbasie SDS*, red. J. Swastek, M. Piela, Wrocław 2011, s. 249–263.

²⁵ Pontyfikat w latach 1939–1958. Wobec pogarszającej się sytuacji politycznej w Europie swoją działalność apostołską poświęcił sprawie szerzenia pokoju i niedopuszczenia do wybuchu konfliktu zbrojnego. W okresie drugiej wojny światowej wielokrotnie wzywał do pokoju i pojednania. Choć zachował postawę neutralną, krytycy dopatrywali się w jego działaniach proniemieckiej postawy wynikającej z lat spędzonych w Niemczech i używania często archaicznego i zawołowanego języka dyplomacji kościelnej niezrozumiałej w dynamicznie zmieniającym się okresie wojny. Dzięki jego staraniom udało się ocalić tysiące prześladowanych uchodźców, w tym Żydów. Kierował powołanym przez siebie Papieskim Komitetem Pomocy niosącym pomoc i wsparcie materialne i medyczne ofiarom wojny. Sze-

sprawę, że Kościół katolicki nie będzie, i nie ma również prawa tego żądać, znajdować się w rzeczywistości społecznej na uprzywilejowanej pozycji.

Jan XXIII²⁶ w swoim nauczaniu łączył odczytywanie znaków czasu i wzrost świadomości godności człowieka z fundamentalnym prawem każdego do wolnego działania, które obejmuje również obszar wyznawanej religii. Każdy człowiek ma prawo poszukiwać prawdy, wypowiadać i rozpowszechniać swoje poglądy, oddawać cześć Bogu zgodnie z własnym sumieniem oraz do wyznawania wiary prywatnie i publicznie. Podkreślił to szczególnie w encyklice *Pacem in terris* (11 IV 1963). Jan XXIII wprowadził Kościół na płaszczyznę dialogu ze światem niezależnie od wyznawanej przez ludzi wiary²⁷.

Sobór Watykański II w deklaracji *Dignitatis humanae* (7 XII 1965 – początkowo miał to być element dekretu o ekumenizmie) rozwinął nauczanie o wolności religijnej. Za jej podstawę uznał godność osoby ludzkiej jako istoty rozumnej i wolnej, zapraszanej przez Boga do wolnego przyjęcia prawdy religijnej w akcie wiary. Zdaniem Soboru prawo do wolności religijnej przysługuje każdemu człowiekowi (nie tylko członkowi Kościoła katolickiego), wspólnotom religijnym oraz rodzinie. Osoba z natury ma niezbywalne prawo do poszukiwania prawdy religijnej, świadczenia o niej, jej wyznawania, życia nią i oddawania kultu zgodnie ze swymi przekonaniem religijnymi bez przeszkód i przymusu wewnętrznego i zewnętrznego ze strony innych osób, społeczności, władz państwowych, o ile nie koliduje to z prawami innych lub nie narusza porządku publicznego.

Sobór Watykański II ujął wolność religijną również w kategoriach biblijnych i teologicznych w ramach pozytywnej teorii wolności religijnej jako dążenia do prawdy i dobra (KDK, n. 17), oraz w relacji do sumienia jako normy postępowania podległego prawu Bożemu. Prawo do wolności religijnej abstrahuje od prawdziwości treści religii i przysługuje również tym,

rzej zob. Kelly, *Encyklopedia papieży*, s. 446–449; Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, s. 480–523.

²⁶ Papież w latach 1958–1963. Główną jego zasługą było zwołanie Soboru Watykańskiego II, który miał być nie tyle dziełem Kurii rzymskiej, co wysiłkiem całego Kościoła. Sobór miał za zadanie odnowić funkcjonowanie Kościoła w jego aspekcie wewnętrznym oraz w dialogu ze współczesnym światem. Wykluczył z obrad soborowych język polemiczny. Szerzej zob. Kelly, *Encyklopedia papieży*, s. 449–452; Zieliński, *Papiestwo i Papieże dwóch ostatnich wieków*, s. 523–563; A. Tomaszewski, *Jan XXIII i jego działalność społeczna*, Poznań 2000, 464 s.

²⁷ Por. P. Królikowski, *Wolność religijna. Aspekt teologiczny*, w: EK, t. 20, red. E. Gilewicz, Lublin 2014, kol. 898.

którzy pozostają w błędzie, ale nie oznacza uznania prawa do wyznawania i szerzenia błędu (KKK, n. 2108).

Państwo ma obowiązek ochrony wszystkich niezbywalnych praw swoich obywateli, a także zapewnienia warunków do kontynuacji misji Kościoła katolickiego, któremu może ono udzielić także pewnych przywilejów, nie może jednak zabraniać lub nakazywać aktów religijnych. Sobór nie wymaga rozdziału państwa od Kościoła ani nie odrzuca koncepcji państwa wyznaniowego pod warunkiem zapewnienia wolności religijnej innym religiom²⁸.

Jan Paweł II podkreślił konieczność pokuty za błędy w praktykowaniu wolności religijnej zwłaszcza w związku z reformacją i prześladowaniem mniejszości narodowych (szczególnie Żydów i Cyganów). Dla papieża wolność religijna była warunkiem dialogu międzyreligijnego i ekumenizmu. Wynika to z rozumienia przez Jana Pawła II powiązania wolności z prawdą. Podkreślił to w encyklice *Centesimus annus* (1 V 1991) pisząc, iż wolność sumienia nie jest nigdy wolnością „od” prawdy, ale zawsze wolnością „w” prawdzie, gdyż „wolność, która by odrzucała więź z prawdą, zmieniłaby się w samowolę, a w końcu podporządkowała najniższym namiętnościom i uległa samounicestwieniu” (CA, n. 4).

Powołując się na nauczanie Soboru Watykańskiego II Katechizm Kościoła katolickiego, doceniając znaczenie i prawdę wiary chrześcijańskiej, przypomina o prawie każdej osoby ludzkiej do wolnego wyboru wyznawanej religii (KKK, n. 2104–2109). Jedynym ograniczeniem są tu wymagania dobra wspólnego.

Dziś można dostrzec pragnienie redukcji przekonań religijnych do prywatnego prawa wyboru stylu życia. Przeciwstawia się temu zdecydowanie papież Franciszek w adhortacji apostoelskiej *Evangelii gaudium* (24 XI 2013): „Nie można już dłużej twierdzić, że religia powinna się ograniczać do sfery prywatnej i że istnieje tylko po to, by przygotować dusze do nieba. Wiemy, że Bóg pragnie szczęścia swoich dzieci także na tej ziemi” (EG, n. 182). „W rezultacie, naucza dalej papież, nikt nie może od nas domagać się, abyśmy usuwali religię w przestrzeń tajemniczego wnętrza osób bez żadnego jej wpływu na życie społeczne i narodowe, nie przejmując się kondycją instytucji społeczeństwa świeckiego, bez wypowiedania się na temat wydarzeń, które interesują obywateli. Kto odważyłby się zamknąć w jakiejś świątyni i wyciszyć orędzie św. Franciszka z Asyżu oraz bł. Teresy z Kalkuty? Oni by tego nie zaakceptowali. Autentyczna wiara – która nie jest nigdy

²⁸ Por. tamże, kol. 898–899.

wygodna ani indywidualistyczna – zakłada zawsze głębokie pragnienie zmiany świata, przekazania wartości, zostawienia czegoś dobrego po sobie na ziemi” (EG, n. 183).

* * *

Wolność religijna jest zasadą stojącą u podstaw relacji pomiędzy wspólnotą religijną a wspólnotą polityczną. Wszyscy obywatele wspólnot politycznych posiadają prawo do wyznawania wybranej przez siebie wiary i wolności sumienia. Jeżeli obywatel nie narusza dobra wspólnego, ma prawo działania zgodnie z własnym sumieniem. Prawo to opiera się na naturze człowieka, którego godność pozwala mu przyłączyć do prawdy przekraczającej porządek doczesny. Zadaniem władzy publicznej jest stanie na straży poszanowania prawa do wolności religijnej i wolności sumienia, gwarantować ją, a w niektórych przypadkach, dla dobra wspólnego, wprowadzać niezbędne ograniczenia.

BIBLIOGRAFIA

- Dokumenty soborów powszechnych*, t. 4/1: (1511–1870) Lateran V, Trydent, Watykan I, oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005.
- Sobór Watykański II, Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, s. 410–421.
- Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Warszawa 2002, s. 526–606.
- Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św.*, Lubaczów, 3 VI 1991, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia i homilie*, Kraków 2005, s. 595–603.
- Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 2002.
- Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2005.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. nr 78, poz. 483.
- Cardini F., Montesano M., *Historia Inkwizycji*, Kraków 2008.
- Cebula S., *Prawa i wolności religijne we współczesnej Polsce*, Kraków 2011.
- Chaberek M., *Papieże wobec problemów teologicznych XIX wieku*, Lublin 2009.

- Decot R., *Mała historia reformacji w Niemczech*, Kraków 2007.
- Dediu J.P., *Inkwizycja*, Wrocław 1993.
- Ferdek B., *O odpustach 500 lat później. Ekumeniczna lektura 95 tez ks. dr. Marcina Lutra*, Wrocław 2017.
- Inkwizycja Papieska w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. P. Kras, Kraków 2010.
- Jaworski Z., *Wolność religijna według edyktu mediolańskiego – w 1700 rocznicę wydania*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”, 9(2014), nr 11(1), s. 17–29.
- Kelly J.N.D., *Encyklopedia papieży*, Warszawa 2006.
- Kołtunowska A., *Teodozjusz Wielki*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 637–638.
- Konik R., *W obronie Świętej Inkwizycji*, Wrocław 2004.
- Kozerska E., *Państwo i społeczeństwo w poglądach Piusa XI*, Warszawa 2005.
- Kras P., *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem. System inkwizycyjny w średniowiecznej Europie*, Lublin 2006.
- Królikowski P., *Wolność religijna. Aspekt teologiczny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, kol. 898–899.
- Księga Inkwizycji. Podręcznik napisany przez Bernarda Gui*, red. P. Seifert, M. Pawlik, J. Zychowicz, Kraków 2006.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 1: *Starożytność chrześcijańska*, Lublin 2001; t. 5: *Czasy nowożytne. Rozłam w chrześcijaństwie zachodnim*, Lublin 2002.
- Lambert M., *Średniowieczne herezje. Od reformy gregoriańskiej po Reformację*, Gdańsk – Warszawa 2002.
- Majka J., *Etyka społeczna i polityczna*, Warszawa 1993.
- O'Malley J.W., *Trydent. Co się zdarzyło podczas soboru*, Kraków 2014.
- Oberdte J., *Heretycy i inkwizycja w średniowieczu*, Kraków 2010.
- Piela M., *Wielkanoc „trzech encyklik” (1937)*, w: *Servus Sanctae Hedvigis Fidelis. Księga dedykowana księdzu Antoniemu Kielbasie SDS*, red. J. Swastek, M. Piela, Wrocław 2011, s. 249–263.
- Ryś G., *Inkwizycja*, Kraków 1998.
- Skorowski H., *Wolność*, w: *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego*, red. A. Zwoliński, Radom 2005, s. 579–584.

Sochaj A., *Dewizy papieży XX i XXI wieku*, Kraków 2017.

Śrutwa J., *Edykt Mediolański*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk, Lublin 1985, kol. 666.

Tomaszewski A., *Jan XXIII i jego działalność społeczna*, Poznań 2000.

Umiński J., *Historia Kościoła*, t. 2, Opole 1960.

Zieliński Z., *Papieżstwo i papieże dwóch ostatnich wieków 1775–1978*, Warszawa 1983.